

Illusztráció az ügynökvitához

VISSZHANG - L. évfolyam 6. szám, 2006. február 10.

Közel egy éve [Ügynöklicit](#) címmel terjedelmes cikkben érveltem az ÉS-ben az egykori ügynökök kilétének nyilvánosságra hozatala ellen (2005/8., febr. 26.). Álláspontom eltér legközelebbi politikai barátaimétól, hiszen ők úgy vélték és vélik ma is: a múlt megismerése, a társadalom megtisztulása ezt követelné. A sajtóban, az értelmiségi közvéleményben alig kapott hangot az enyémhez hasonló vélemény, a hivatalban levők közül az adatvédelmi biztos képviselte azt. Most, amikor Szabó István filmrendező esetével kényszerült szembenézni a magyar közvélemény, a helyzet megváltozott. Értelmiségiek sora foglalt állást Szabó mellett, de mintha a legtöbben csak éreznék, hogy valami baj van az ügynökkérdés kezelésével ("érzelmiségieknek" is nevezte az aláírókat egy bölcs újságíró), a probléma érdemét még mindig nem gondolják át. Paradox a helyzet: a miniszterelnök egy interjúban előbb emlékeztetett arra, hogy ő is kezdeményezője volt az ügynöklisták nyilvánosságra hozatalát szolgáló törvényjavaslatnak, sőt még az alkotmányt is kész lenne evégett módosítani, majd pedig Szabó István nagyságát méltatta, mielőtt a Filmszemle megnyitóján látványosan át is ölelte Szabót. Kuncze Gábor megvetően nyilatkozott Szabó múltjának nyilvánosságra hozataláról, "átalakította a programját", hogy tüntetően ott lehessen a Filmszemlén a Rokonok vetítésén, majd pár nappal később bejelentette, hogy az SZDSZ újra benyújtja törvénymódosító javaslatát, amely a közszereplők fogalmának kiterjesztésével tenné lehetővé, hogy sokakkal történhessen meg az, ami most Szabó Istvánnal és Paskai bíborossal. Hogy teljes legyen a kép, az ünnepi vetítés alkalmával Orbán Viktor is ott volt a Szabónak tüntetően gratulálók között, miközben a Fidesz egy éve még azt követelte, hogy szankciója is legyen annak, ha valaki egykor ügynök vagy pártfunkcionárius volt. Tamás Gáspár Miklós barátom szerint végérvényesen rehabilitáltuk a diktatúrát, akik aláírtuk a Szabó István melletti nyilatkozatot, miközben ő maga, ha kezébe került volna a Szabó-dosszié, visszatette volna a papírokat a helyükre, és volt az ügynök-ügy történetének olyan korábbi pontja, ahol a Dunába süllyesztette volna a titkosszolgálati papírokat. Azt hiszem, a történet példásan illusztrálja azt, amit az [Ügynöklicit](#)ben és azt követően az [Alkotmányos jogfosztásban](#) (ÉS, 2005/11.) írtam. Úgy érveltem akkor, hogy az ügynökmúlt az érintettnek személyes adata, amely fölött megilleti őt az információs önrendelkezés joga. Az ügynökmúlt kettős titok: az államé és az egykori ügynöké. A nyilvánosságra hozatal leginkább elkötelezett hívei is elismerik a titok fenntartásának lehetőségét, ha az állam érdeke, a nemzetbiztonsági érdek teszi ezt szükségessé. Én többre tartom az egyének érdekét, hiszen a titkosszolgálatok, ha akarják, lecserélhetik az ügynökeiket, az egyének viszont, bárhogy szeretnék is, nem cserélhetik le a múltjukat. A volt ügynököket a sajtóban rendre besúgóként, spicliként emlegetik, tehát itt nem valamiféle semleges információt közölnek, hanem súlyosan megbélyegzik az illetőt. Márpedig az egyén jogos érdeke, hogy ne érje őt ma megbélyegzés, meghurcolás azért, amibe súlyos, ma már alig érzékelhetően súlyos fenyegetés vitte bele évtizedekkel ezelőtt. Sokan érzékelik ennek méltánytalan voltát a népszerű, tekintélyes Szabó István esetében, akik fel sem vetették maguknak ugyanezt a kérdést a közgazdász Bácskai Tamás vagy a színikritikus Molnár Gál Péter és mások esetében. Azzal érveltem egy éve, hogy az egykori besúgás ténye olyan adat, amelynek titkossága fölött ma az állam rendelkezik, amelynek jogelődje egykor a besúgásra készítette az érintettet. Az az állam, amely egy évtizeddel ezelőtt még azt deklarálta - és ezt akkor egy parlamenti párt sem vitatta -, hogy aki nem vállal politikai szerepet a demokráciában, annak a titkát megőrzi. Az SZDSZ (amely korábban maga sem lépett fel az ügynöklisták nyilvánosságáért, mint ahogy a Fidesz vagy más rendszerváltó párt sem) olyan törvényjavaslatot nyújtott be 1990-ben, az MDF vezette többség pedig olyat fogadott el 1994-ben, amely továbbra is államtitoknak hagyta meg a titkosszolgálati iratokat, amelyekbe csak az ügynökbírák tekinthettek bele. Az átvilágításnak mind az SZDSZ-es javaslat, mind az MDF-es törvény szerint az volt a

célja, hogy a választók tudhassák, kibe helyezik bizalmukat, s a köztisztviségeket betöltők ne legyenek zsarolhatók a múltjukkal. Általában "a múlt megismerése" vagy különösen az "igazságtétel", a pártállam tisztviselőinek a közéletből való kiszorítása - más kelet-közép-európai országoktól eltérően - nem szerepelt a törvényjavaslat, illetve törvény indokai között, arra a rendszerváltó pártok nálunk nem vetettek be jogi eszközöket. Végvári őrnagyot, aki fellebbentette a titkosszolgálatok titkát, a rendszerváltás után ítélte el ezért a magyar bíróság. Aki ma bármely volt ügynöktől azt kérdezi, hogy miért nem állt ügynökmúltjával a nyilvánosság elé az elmúlt tizenöt évben, nem veszi figyelembe, hogy - szigorúan véve a jogi helyzetet - egészen 2003-ig törvényt sértett volna vele. Az állam törvényalkotásával azt üzenete az egykori ügynököknek, hogy ne vállaljanak köztisztviséget, de azt is, hogy ha ezt nem teszik, akkor múltjuknak ez az eleme államilag védett titok marad. Jó néhányan vissza is léptek a képviselőségtől vagy később - amikor az átvilágítást teljesen indokolatlanul újságírókra is kiterjesztették - a sajtóban betöltött posztjukról, hogy ne hozzák nyilvánosságra korábbi besúgói szerepvállalásukat.

Sokan helytelenítették ezt a rendezést az elmúlt évtizedben, az alkotmánybírák azonban kitartottak mellette. (Az Alkotmánybíróság egykori elnöke köztársasági elnökként is kitart a korábbi álláspont mellett.) Úgy ítélték meg, hogy az érintettek információs önrendelkezési joga erősebb jog, mint a társadalom többi tagjának igénye, hogy személyre szólóan ismerje meg kinek-kinek a diktatúra évtizedeiben játszott szerepét. A törvényt 1994 óta két tekintetben módosították, tovább korlátozva - az Alkotmánybíróság által is elismert módon - az egykori ügynökök információs önrendelkezési jogát. Miután a törvény már 1996-ben lehetővé tette, hogy az egykori megfigyeltek a Történeti Hivatalban megismerjék a róluk készült jelentéseket, ha azok fennmaradtak, a törvény 2003-as módosítása szerint az egykori megfigyelt már azt is megtudhatja, hogy ki jelentett róla. Ez a módosítás megszüntette a titkosszolgálati iratok államtitoknak minősítését, és ezzel kutatók számára is hozzáférhetővé teszi nemcsak az iratokat, de az ügynökök kilétére vonatkozó adatokat is. A törvény ugyanakkor korlátozva különbséget tesz az adatok megismerése és nyilvánosságra hozatala között: sem a megfigyelteket, sem a kutatókat nem hatalmazza fel a hatályos törvény az egykori ügynökök kilétének közzétételére, csak magukat az egykori hálózati személyeket. Törvényt sért, állítja megalapozottan az adatvédelmi biztos, aki - mint az egykori színkritikus jelentéseit közreadó szerző, a filmrendezőt ügynökként "azonosító" kritikus vagy a bíboros életrajzát kiegészítő történész - az érintett hozzájárulása nélkül közzéteszi a korábbi ügynök voltát igazoló adatokat, amelyekhez a levéltárban hozzájutott.

Ha az egykori pártfunkcionáriusról, rendőrfőnökről vagy cenzorról tudhatjuk, hogy az volt, miért ne tudhatnánk az egykori titkosügynökről is? Az előbbiek önként és nyilvánosan vállalták korábbi szerepüket, s az akkor társadalmi elismeréssel járó előmenetelnek számított. A besúgást viszont titokban vállalták, többnyire zsarolás, fenyegetés hatására. A volt ügynökök egyéni szerencsétlensége, hogy éppen ők lettek azok, akiknek ebben a kiélezett helyzetben kellett választaniuk a behódolás és a kockázatos szembeszegülés között. Hasonló morális választással sokan mások is szembekerültek a diktatúrában, csak kevésbé kiélezett helyzetekben: belépnek-e a kommunista meggyőződés nélkül, érdekből a pártba vagy a munkásőrségbe, elmondanak-e egy ünnepi beszédet, hallgatnak-e, amikor tiltakozniuk kellene, gyakorolják-e íróként, újságíróként, tudományos kutatóként az öncenzúrát, hogy vezető állásba kerülhessenek, publikálhassanak, külföldre utazhassanak, egyáltalán megmaradhassanak munkahelyükön stb. Az effajta meghátrálásokért ma nem jár megbélyegzés, míg azért, hogy valaki egykor jelentéseket írt, igen. Méltányos ez? Nem volt elég az akkori gyötrelmek, nyilvános megszégyenüléssel kell azt ma tetéznünk? Ismerjük meg a múltat, nézzünk szembe a diktatúrával, mondják a nyilvánosságra hozatal hívei. Igen, ismerjük meg a pártállami rendszert. A rendszert, igen. Csakhogy ezek a publikációk nem a rendszerről szólnak. Tárja fel a történész, hogy hogyan szerveztek be több fiatal, filmrendező szakos hallgatót, s tegye közzé, hogy mi mindenre terjedtek ki a jelentések. Mutassa be, hogy hogyan hatolt be a titkosrendőrség a püspöki karba, hogyan kapott jelentéseket a klérus számos tagjától. Annak közlésére azonban, hogy Képesi azonos a ma világhírű filmrendezővel, a Tanár pedig a nyugalmazott érsekkel, a rendszer megismeréséhez nincs elengedhetetlenül szükség.

Tudom, a történetírás nemcsak általános összefüggések feltárásáról szól, szerves része a fontos szereplők élettörténetének feltárása, annak minden elemével. Értem ezért a történész szándékát, hogy bemutassa,

hogy mi mindent tett pályafutása során egy-egy fontos közszereplő vagy akár névtelen kisember - ebből áll össze a történelem. Csakhogy ez az érdek már nem erősebb az érintettek információs önrendelkezési jogánál. Az Oral History program keretében sok-sok életútinterjút készítettek - azok azonban az interjúalannal való megállapodás alapján egyelőre archívumban maradnak, a történeti kutatás rendelkezésére állnak, de nem hozhatók az interjúalany hozzájárulása nélkül nyilvánosságra. Ez így tisztességes, mondhatni így alkotmányos. Az egykori ügynökök múltjára vonatkozó titkosszolgálati iratokat nem az érintettek közreműködésével ismerik meg a kutatók, nem velük állapodnak meg azok felhasználásáról, de ebben az esetben megállapodás helyett a törvény szabályozza a felhasználást: a kutatók kezébe adja az iratokat, de a nyilvánosságra hozatalra nem ad általános felhatalmazást. (Az erre irányuló törvényhozási próbálkozást az Alkotmánybíróság 2005-ben újra alkotmányellenesnek nyilvánította.) A történész közlési vágya persze érthető, de nem elfogadható. Az irodalomtörténész kezébe valamikor majd kulcsot adhat a nagy költő verseinek megértéséhez magánéletének megismerése, ideértve szerelmes levélváltásainak tanulmányozását is, de azt senki sem gondolja, hogy ma közzétehetné a kritikus azokat az információkat, amelyekhez a költő magánéletéről ilyen-olyan forrásokból hozzájutott. A kutatás és kiváltképp a közlés lehetőségeit ebben is és abban az esetben is korlátozza a kutatás tárgyát képező személyek információs önrendelkezési joga.

Felmerül a kérdés: ha százával ülnek kutatók a történeti levéltárban, van-e realitása annak az igénynek, hogy a kutatók ne hozzák nyilvánosságra a kezükbe került információt. Minthogy a társadalmi norma ma az, hogy a magánéleti pletykákat nem építjük be az irodalomkritikába, nem is teszi ezt senki. Ha az ügynökdoszsiákban böngészőket az elismert tekintélyek nem megdicsérik azért, hogy személyes adatokat tesznek közzé, hanem neheztelnének rájuk, akkor alighanem az Oral History program történészeihez hasonlóan járnának el.

E kutatók a demokrácia, a jogállam elkötelezett híveinek gondolják magukat - márpedig a demokratikus jogállam jogkövetésre, a törvények betartására épül akkor is, ha a törvény olyanok jogait védi, akiről rosszat gondolunk. Büszkék lehetünk például arra, hogy a magyar jogállam néhány éve megvédte a fogva tartottak jogát, hogy nyilatkozzanak a sajtónak. A jogállamban az egykori ügynökök információs önrendelkezési jogát is megilleti a védelem. A világhírű filmrendező esetében is, és másokéban is, akik tőle eltérően nem számíthatnak eleve a közvélemény rokonszenvére. Mint ahogy a bűnözőket nem mentjük fel azzal, hogy megvédjük nyilatkozattételi jogukat, a pártállami diktatúrát sem rehabilitáljuk, amikor egykori titkosügynökeinek mai megszégyenítését kifogásoljuk.

Bauer Tamás